

LUNDS
UNIVERSITET

Lunds Universitet
Centrum för Genusvetenskap
GNVK01
VT08 delkurs 3
Handledare: Åsa Lundqvist

NO MAN'S LAND?

En fallstudie av Žene Ženama – en gränsöverskridande
kvinnoorganisation

Zlatana Knezevic

Abstract

Denna uppsats baseras på fältarbete i efterkrigstidens Bosnien & Hercegovina och handlar om gränsöverskridande samarbetsrelationer inom ramen för kvinnoorganisationen *Žene Ženama*. För en mer nyanserad illustration av organisationens multidimensionella samarbete utgår jag ifrån intersektionalitetsperspektivet som teoretiskt ramverk och huvudsakligen intervjuer som empiri. Jag söker även förstå kontexten och få svar på vilken betydelse kriget har för organisationen samt hur olika jämställdhetsfrågor legitimeras. Min analys visar att krigets betydelse inte kan underskattas i organisationens kamp för jämställdhet, vilken inte heller står helt opåverkad från det transnationella ekonomiska stödets premisser. Samtidigt som krigets konsekvenser verkar enande i kampen för kvinnors rättigheter och i stärkandet av en regional identitet tenderar de även att utesluta andra erfarenheter av utsatthet som inte direkt är förknippade med krigets förödande följder.

Nyckelord: kvinnoorganisationer, Bosnien & Hercegovina, gränsöverskridande samarbete, postkrigsperiod, feminism, Intersektionalitet

This essay is based on field work in post-war Bosnia & Herzegovina concerning the cooperation across boundaries within the scope of the women's organization *Žene Ženama*. In order to achieve a more multifaceted illustration of the multidimensional cooperation I use the intersectional perspective as theoretical framework and primarily interview-based material. I also seek to achieve a contextual understanding and find out the war's significance for the organization and how different gender issues are legitimized. My analysis shows that the significance of the war cannot be marginalized in the organization's struggle for gender equality, which isn't neither completely uninfluenced by the premises of the transnational economic aid. At the same time as the consequences of the war seem unifying in the struggle for women's rights and in strengthening a regional identity they tend also to exclude other experiences of exposure that are not directly associated with the war's devastating consequences.

Key words: women's organizations, Bosnia & Herzegovina, cooperation across boundaries, post-war period, feminism, Intersectionality

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte & frågeställningar	3
2	Bakgrund	4
2.1	Feminism(er) i regionen	4
2.2	En kvinnas val av kvinnor	5
2.3	Organisationsbeskrivning: <i>Žene Ženama</i>	6
3	Förankring till forskningsfältet	8
3.1	Biståndsberoende feminister	8
3.2	En arena för analyser... ..	8
4	Teoriskt ramverk	10
4.1	Intersektionalitetsperspektivet	10
4.2	Transversal politik.....	11
5	Metod & Material	13
5.1	Etiska reflektioner: Förförståelsen på (slag)fältet... och nedslaget.....	13
5.2	Intervjuerna	14
5.2.1	Etiska & metodologiska aspekter	15
5.2.2	Att tolka tystnaden.....	15
5.2.3	"... inte låta <i>andra</i> skriva om oss..."	16
5.2.4	Den språkliga problematiken	17
5.3	Material	18
5.4	Analys av materialet: Kvalitativ metod	19
6	Analys	21
6.1	Före kriget, under kriget och efter kriget... Krigets betydelse: En introduktion.....	21
6.1.1	Kriget som erfarenhet och "status"	22
6.1.2	Vad ett postkrigsland behöver?	24

6.2	Makt(löshet)ens mekanismer	25
6.2.1	En sjukdom.....	25
6.2.2	Inte en biståndsorganisation.....	26
6.3	"Balkankvinnan"	27
6.4	Genusfrågors legitimitet: "Kom igen, nu arbetar vi lite med våld!"	30
6.5	(Tystnad?).....	31
6.6	Feministiska "oenigheter" först efter kriget	32
7	Avslutning	35
8	Referenser	38
	Appendix	40
	Bilaga: Intervjuguide	40

1 Inledning

Efter undertecknandet av Daytonavtalet¹ översvämmades BiH av det internationella samfundet och dess finansiella medel. Jämställdhetsfrågan blev ignorerad i grunden samtidigt som kvinnors arbete och rösten från de kvinnor som hade kämpat och lidit under kriget förblev ohörd. (Žene Ženama, Završni Izvještaj 2007:44)²

Hur kommer det sig att intresset för ett land är som störst då landet är i krig? Och hur kommer det sig att intresset upphör i fredsperiod? Dessa frågor har jag ställt mig många gånger i relation till länderna i forna Jugoslavien. Inbördeskriget (1991-1995)³ har inte heller förbisetts från feministiska forskare, vilka har pekat på betydelsen av ett genusperspektiv för bättre förståelse av denna konflikt (se t.ex. Cockburn 1998). Det har inte sällan i dessa sammanhang refererats med uttryck som ”våldtäkt som krigsföring” (se t.ex. Häkkinen & Morales L.) eller ”the war against women” (Stiglmeier m.fl. 1994). Det skrivna om denna region och Bosnien & Hercegovina (BiH) tenderar att fixeras i tid och rum, där nationalism och konflikt präglar den rådande skildringen. Fortfarande, i en tid då såväl nationellt som transnationellt⁴ samarbete är förekommande, knyts BiH till konflikt och nationalistiska spänningar. I samma veva som det omvända sker och fredligare förhållanden börjar anas försvinner också världens uppmärksamhet och stöd. Det verkar finnas en tämligen snäv ram inom vilken BiH målas upp – landets feministerna och deras samarbetsrelationer är inte inkluderade i den.

Mot den bakgrunden kan denna studie ses som ett försök till ett perspektivskifte i vilket kvinnoorganisationer står i fokus och i vilket jag vill visa vad det innebär att vara feminist i ett s.k. postkrigs Bosnien & Hercegovina. Mer specifikt centrerar studien kring *Žene Ženama* [*Kvinnor till Kvinnor*]⁵, en av många kvinno-

¹ Benämning på fredsavtalet (se t.ex. Cockburn & Žarkov 2002:15).

² Alla översättningar i denna uppsats från bosniska till svenska är mina egna.

³ I Bosnien & Hercegovina (1992-1995).

⁴ Nationalitet, etnicitet, religion eller kanske kultur? Det finns många begrepp som kan användas i detta fall. Jag har valt att främst använda begreppet nationalitet då detta är vanligast förekommande i BiH. I denna uppsats åsyftas olika nationalitetstillhörigheter inom landet BiH såväl som utanför (det rör sig oftast om samma nationaliteter i regionen). Med begreppet *transnationell* åsyftas nationaliteter utanför statsgränserna så som svensk, italiensk m.fl. men även de olika nationella grupperna i BiH. Denna benämning är vald för att inte sätta egna värderingar kring var gränsen går mellan nationalitet och kultur eller etnicitet/”ras”.

⁵ Eg. *Žene Ženama*.

organisationer i BiH med en feministisk agenda. Studien kan ses som ett bidrag till att utmana västvärldens tolkningsföretråde av feminismen.⁶ Mitt främsta syfte är därför att synliggöra området som en feministisk arena i sig och inte enbart som ett studieobjekt för feministiska analyser.

Jag vill även framhäva vikten av en bättre intersektionell förståelse för de mångdifferentierade och komplexa maktstrukturerna som inte låter sig kategoriseras enbart som spänningar mellan olika nationaliteter i BiH. Därav titeln *No Man's Land*⁷ som främst är avsedd att fånga upp en organisation som befinner sig i ett gränsland mellan interna och olika externa samarbeten och de multipla maktstrukturerna som gör sig gällande inom dessa.

Titeln betecknar också en sammanslutning som är sammansatt av enbart kvinnor. Med andra ord: Ett ingenmansland. Det är i detta sammanhang som denna studie också ska ses. Jag har inga anspråk på en heltäckande studie utan vill snarare ge insyn i något som är begränsat i tid och rum.

⁶ Feminism/feminist är centrala begrepp för denna uppsats. I denna studie dras likhetstecken mellan feministiska organisationer och kvinnoorganisationer, även om det kan vara problematiskt. Jag har dock valt att göra den kopplingen då den kvinnoorganisation som jag studerar även kallar sig för feministisk organisation. Feminismen är även centralt för den svenska biståndsorganisationen *Kvinna till Kvinna* som får relativt stort utrymme i denna uppsats. Min utgångspunkt är att begreppet inte är entydigt utan innefattar olika inriktningar och perspektiv. Begreppet feminism används här övergripande för att fånga upp flera olika definitioner, så även denna studies informanter.

⁷ Titeln har hämtats från en film med samma namn, regisserad av Danis Tanovic. Filmen är en intressant skildring av kriget i forna Jugoslavien. Handlingen utspelar sig i ett ingenmansland, en gränstrakt som inte tillhör någon. I fokus står bristande samarbete mellan olika aktörer inblandade i kriget, såväl de nationerna på Balkan som västvärldens. Tanken bakom valet är också titelns direkta association till landet som filmens handling utspelar sig i. Den engelska titeln har valts med respekt för mina informanter, d.v.s. i syfte att de ska kunna förstå titeln. Detta också för att undvika att även översätta titeln då jag ska översätta (delar av) min uppsats.

No man's land används också för att den bosniska översättningen [ung. Inte någons land] inte har den dubbla betydelsen (*man*), vilket jag föredrar att använda för att göra en koppling till en kvinnoorganisation - "inte en mans organisation".

1.1 Syfte & frågeställningar

Denna studie handlar om *Žene Ženama*, en icke-statlig feministisk kvinnoorganisation belägen i BiH och om dess samarbete med andra kvinnoorganisationer. Studien handlar om villkoren för *Žene Ženama* som utåt sett verkar exemplariskt för sitt transnationella samarbete och sin heterogena sammansättning.

Syftet med uppsatsen är att ur ett intersektionalitetsperspektiv undersöka närmare hur en kvinnoorganisation som *Žene Ženama* arbetar gränsöverskridande med såväl interna som externa feministiska aktörer.⁸ Mer konkret är avsikten att analysera kvinnoorganisationen *Žene Ženama*, vars specifika kontext är präglad av kriget mellan 1992 och 1995, samt postkrigsperioden som rör sig fram tills idag. Således är det av intresse att ta reda på vilken betydelse kriget och postkrigsperioden har för organisationsmedlemmarna och deras jämställdhetsarbete.

Följande frågeställningar ska analyseras i den kommande texten:

- *Hur kan vi förstå multidimensionella samarbetsrelationer inom ramen för kvinnoorganisationen Žene Ženama i Bosnien & Hercegovina utifrån ett intersektionalitetsperspektiv?*
- *Vilken betydelse har kriget och postkrigsperioden för organisationsmedlemmarna i Žene Ženama, och hur uttrycks denna i relation till olika samarbetsdimensioner?*
- *Hur inverkar olika samarbetsdimensioner på olika jämställdhetsfrågors legitimitet respektive exkluderande?*

⁸ Övergripande behandlas två samarbetsdimensioner. För det första den interna på mikronivå med vilken menas samarbetet *inom* själva organisationen och mellan olika medlemmar. För det andra, den externa dimensionen som inbegriper lokal, nationell regional samt transnationell nivå. Mer specifikt är jag intresserad av samarbetet med landets feministiska organisationer, det regionala feministiska samarbetet samt slutligen samarbetet med biståndsorganisationerna som den svenska *Kvinna till Kvinna*. Dessa olika analysnivåer inkluderades i forskningsprocessens början för att omfatta så många olika intressanta aspekter som möjligt. Dessa har dock avgränsats efter själva fältarbetet till främst samarbetet på transnationell och intern nivå.

2 Bakgrund

”[D]et finns även ett samband mellan forskningsfältet och dess företrädare som kan förklara varför vissa frågor prioriteras medan andra förblir osynliga” (de los Reyes 2004:192).

Regionen, i synnerhet landet BiH, har inte fått större uppmärksamhet för dess kvinnoorganisationer eller feminister, varken nationellt eller desto mindre internationellt. Nedan följer dock en kort översikt över regionens feminism och det sammanhang, vilket *Žene Ženama* kan sättas in i. Vidare beskriver jag mitt tillvägagångssätt i urvalet av kvinnoorganisation *Žene Ženama* samt ger en överblick över denna organisation.

2.1 Feminism(er) i regionen

De fåtal texter som finns om feminismen i BiH har ofta skrivits före krigets utbrott i vilka därför feminismen i regionen/forna Jugoslavien omtalas. Vill man bilda sig en uppfattning om feminismen i forna Jugoslavien ska man inte söka efter skrifter om en feministisk rörelse då någon enhetlig regional feministisk rörelse aldrig har dokumenterats. Som feministen och statsvetaren Aida Bagić, verksam i Kroatien, skriver i sin essä ”Talkning about ‘Donors’. Women’s Organizing in Post-Yugoslav Countries” (2004), betyder det dock inte att feminister/kvinnoaktivister *inte* har funnits. De har i stället ofta verkat separatistiskt eller till och med individuellt samt under andra benämningar än som feminister, varmed den socialistiska rörelsen i forna Jugoslavien inte sällan nämns i dessa sammanhang. I ”Women’s organization in the rebuilding of postwar Bosnia-Herzegovina” berörs liknande av Cynthia Cockburn som tar upp den antifascistiska kvinnofronten i slutet på andra världskriget inom vilken cirka två miljoner kvinnor var aktiva (Cockburn 2002:78).

Den regionala feminismen kännetecknas enligt Bagić, som inte går djupare in på dessa, av tre specifika perioder; 1978-1985 som utmärkande för perioden för feministisk diskurs och 1986-1991 som perioden för feministisk aktivism. Den

tredje perioden från 1991 och framåt kännetecknas av motståndet mot inbördeskriget i forna Jugoslavien (Bagić 2004:202).

Motståndet kom även att fortsätta efter krigets (1991-1995) upplösning av förbundsrepubliken Jugoslavien och de inblandade ländernas självständighet. Under denna period fick BiH sin flagga och sitt språk (tidigare serbokroatiska) samt den nationella benämningen *bošnjakinja (fem.)/bošnjak (mask.)* som står för bosnisk muslim. Detta för att särskilja det från det som tidigare kallades *bosanac/bosanka* och som i och med områdets förgivettagna multinationalitet inte angav någon särskild nationalitetstillhörighet (Cockburn 1998:219). Trots denna nationalitetsuppdelning som Jugoslavien uppbrott hade medfört, blev det dock aldrig något hinder för ett fortsatt feministisk samarbete, denna gång över de nyupprättade nationsgränserna (Bagić 2004:203). Det som dock blev den stora skillnaden var att ickestatliga kvinnoorganisationer kom att bildas i allt större utsträckning efter kriget och starkt beroende av såväl statligt styrda som ickestatliga internationella institutioner och organisationer (Cockburn 2002:72-78, 82).

2.2 En kvinnas val av kvinnor

Första gången som jag lade märke till *Žene Ženama* var via den svenska biståndsorganisationen och insamlingsstiftelsen⁹ *Kvinna till Kvinna*s hemsida. Intressant nog, blev kriget i forna Jugoslavien ”startskottet” för den svenska *Kvinna till Kvinna*, vars appell *Kvinna till Kvinna* därför kom att betyda ”de svenska kvinnorna till kvinnorna på Balkan” (*Kvinna till Kvinna*, Bakgrund). Det är i ljuset av detta som de respektive organisationernas transnationella samarbete också kan ses. Utgångsläget för urvalet blev således *Kvinna till Kvinna*, som visade sig vara en utmärkt genväg då ett helt samarbetsfält över nationsgränserna öppnades för mig. *Žene Ženama* visade sig dessutom vara intressant på grund av dess transnationella samarbetskaraktär i en regional kontext samt inte minst på grund av organisationens egna heterogena sammansättning.

⁹ I denna uppsats använder jag mig främst av termen stödorganisation. Termen biståndsorganisation används i enstaka fall då det enbart betecknar ett ekonomiskt stöd. Även ordet *donatorer* är förekommande som direktöversättning från det bosniska språket.

Att valet slutligen föll på *Žene Ženama* via *Kvinna till Kvinna* beror även på min egen förankring till både BiH och Sverige i vilka *Žene Ženama* respektive *Kvinna till Kvinna* har grundats. Som feminist och genusvetare saknade jag dessutom kunskap om jämställdhetsarbetet i BiH men också vad det innebär att vara feminist i denna specifika kontext.¹⁰

2.3 Organisationsbeskrivning: *Žene Ženama*

Den icke-statliga (NGO)¹¹ kvinnoorganisationen *Žene Ženama* bildades 1997. Idén till projektet kom till av tre kvinnor och initiativtagare av tre olika nationalitetstillhörigheter, bl.a. av Nuna Zvizdić som fortfarande är aktiv i organisationen som direktör (*Žene Ženama*, *Ženski centar*). Motiven till bildandet av *Žene Ženama* anses ha varit olika. Medan vissa hade anspråk på att skapa ”ett tryggt utrymme för artikulering av erfarenheter av kriget och postkrigstiden”, hade andra önskemål om en kreativ plats för feminism i teori och praktik (*Žene Ženama*, *O nama*). Det främsta syftet var dock att skapa större samlingspunkt för kvinnor och inte enbart en mindre ”kvinnoelit”. Krigets förödande effekter var centrala varför *Žene Ženama* från början kom att fokusera mest på psykosocial rådgivning för krigstraumatiserade (*Žene Ženama*, *Ženski centar*).

Organisationens medlemmar utgörs av en självorganiserande grupp kvinnor som arbetar för att förbättra kvinnors ställning i BiH genom att bl.a. utgå ifrån kvinnors grundläggande mänskliga rättigheter och implementeringen av desamma (*Žene Ženama*, *Godišnji Izvještaj 2007:3*). Arbetet baseras på olika projekt som i sin tur verkställs i form av t.ex. workshops, utbildningar och seminarier som anpassas efter de lokala kontextuella behoven och därför ändras från år till år. I dag ligger fokus på teman som t.ex. rör politiskt deltagande och våld i nära relationer

¹⁰ Det finns ett stort antal kvinnoorganisationer som *Kvinna till Kvinna* samarbetar med (se *Kvinna till Kvinna*, *Våra samarbetsorganisationer*). Mitt val att studera *Žene Ženama* är också ett praktiskt val. Större delen av denna studie har skrivits i Sverige varför tillgången till materialet har varit avgörande. Detta för att få en inblick i organisationens verksamhet och göra en analys av olika dokument. Därmed har referensen till *Žene Ženamas* hemsida spelat en avgörande roll i urvalet. Den har också hjälpt mig att bilda mig en viss uppfattning om organisationen innan fältarbetet inleddes.

¹¹ NGO står för *Non-Governmental Organization*, d.v.s. organisationer av icke-statlig karaktär (Goldman m.fl. 1997:102).

(jfr *Žene Ženama*, Završni Izvještaj 2007). Organiserandet baseras på grupparbete mellan medlemmarna, såväl anställda som volontärer.¹²

Det är också genom de olika projekten som organisationen binds samman med (stöd)organisationer från andra länder. Som nämnts är en av dessa är den svenska kvinnoorganisationen *Kvinna till Kvinna* som finansierar *Žene Ženama* i större utsträckning, vars finansiella stöd har pågått sedan *Žene Ženamas* uppkomst (*Žene Ženama*, *Ženski centar*). *Kvinna till Kvinnas* projekt i BiH finansieras i sin tur av den svenska statligt styrda organisationen SIDA sedan 1995 och planeras fortsätta fram till år 2010 (*Žene Ženama*, Završni Izvještaj 2007:23; SIDA). Andra samarbeten som ingår är bl.a. de med andra kvinnoorganisationer i landet. Dessutom samarbetar de över nationsgränserna med bl.a. regionens kroatiska och serbiska kvinnoorganisationer, vilka tillsammans är medlemmar i olika transnationella nätverk¹³ (*Žene Ženama*, O nama).¹⁴

Några av de centrala nyckelorden framgår vara ”kvinnliga rättigheter”, ”samarbete” och ”feminism” (*Žene Ženama*, O nama). Värt att nämna är dock att *Žene Ženama* inte existerat om de inte hade baserat sitt arbete på samarbete med andra aktörer, såväl externa som interna i BiH. Därför anses även ”solidaritet” och ”partnerskap” vara högt värderat.

¹² Vid tiden för fältarbetet hade organisationen femton aktiva medlemmar.

¹³ Ex.: *East – West Women’s Network*, *Women’s Court*, *Women Waging Peace* m.fl.

¹⁴ *Žene Ženama* samarbetar med betydligt fler aktörer än de som jag har valt att fokusera på i denna studie. Jag kommer inte att studera andra samarbeten än med de feministiska organisationerna. Ett undantag som analyseras är kvinnogrupper på lokal och nationell nivå som *Žene Ženama* stödjer på olika sätt. Jag har valt att inkludera dessa då även de kan betraktas som kvinno-sammanslutningar i deras egenskap av att vara målgruppen för detta stöd.

3 Förankring till forskningsfältet

Den i högsta grad begränsade forskningen om kvinnoorganisationerna i BiH utmärks av att kopplingen till kriget är ett genomgående tema för de skildringarna. Nedan redogörs för två olika angreppssätt på skilda analysnivåer som behandlar kvinnosammanslutningar i området med de respektive författarnas bidrag.

3.1 Biståndsberoende feminister

I den tidigare nämnda essän skriver feministen Aida Bagić (2004) om det utländska biståndet och dess inflytande över kvinnoorganisationernas utveckling i regionen, via framför allt de otaliga NGOs som feministerna verkar inom, efter kriget i forna Jugoslavien. Bagić är en feminist från området som har visat intresse för denna specifika transregionala samarbetsdimension och hur den kan förstås ur ett maktperspektiv (se t.ex. Bagić 2004:221). Således skriver hon om feminister som biståndstagare respektive biståndsgivare och visar på en relation grundad på ekonomiska förutsättningar som mest framträdande i analysen. Av sakens natur är detta till nackdel för kvinnoorganisationerna i regionen som visar på en maktlöshet över deras inverkan på jämställdhetsarbetet, i synnerhet dess kontinuitet. Vad Bagić diskuterar vidare är att maktlösheten har vuxit sig ännu större på senaste tiden på grund av stödorganisationernas övergivande av området.

Med Bagićs essä impliceras dessutom den viktiga frågan om inte postkrigsperioden i sig kan förstås som en enande faktor. Vad Bagić menar är att nya bättre tider skapar större möjligheter och valfrihet. Detta leder också paradoxalt nog till en mer splittrad och spänningsfylld feministisk agenda än vad som finns i större orostider (Bagić 2004:224).

3.2 En arena för analyser...

Hur skapas demokratisk dialog i krigsdrabbade områden i stället för konflikter? Hur kommer det sig att kvinnor kan samarbeta trots deras olikheter? Dessa

relevanta frågor ställs av den brittiska sociologen, Cynthia Cockburn, som i boken "The Space Between Us" (1998) visar att hur militära konflikter eller motstånd mot desamma inte låter sig förstås utan en genusanalys. Författaren studerar bl.a. en psykosocial verksamhet för våldtäktsutsatta kvinnor, i staden Zenica i BiH¹⁵ och står frågande inför hur det är möjligt att olika nationalitetstillhörigheter och blandnationaliteter ("mixity"), kan samarbeta med varandra. Kontentan är att kvinnorna i egenskap av sin genustillhörighet kan arbeta med varandra och därmed ses som "fredsförhandlare", då deras (sam)arbete sträcker sig över de nationella och religiösa gränserna.¹⁶ Cockburn talar snarare om påtvingade (nationella) identiteter än om självvalda samt om en identitetskomplexitet i detta land.

Det är lätt att gå in på samma spår som Cockburn och överbetona nationalitetens betydelse i dessa sammanhang samt att i och med detta reproducera nationaliteternas betydelse på bekostnad av andra differentierade kategorier. Jag är medveten om att jag själv på ett sätt gör detta då jag talar bl.a. om nationalitetsöverskridande samarbeten men min studie är ett försök att lyfta fram transnationalitet och spänningar och samarbeten i ett bredare fält, vilket gör att nationalitet/nationalism inte diskuteras som ett fenomen som enbart är utmärkande för "Balkanregionen" och/eller BiH. Därmed riktar jag kritik mot Cockburns överbetoning av vad hon väljer att benämna som "nationalistisk diskurs" (se t.ex. Cockburn 1998:161), som jag vill hävda att hon själv är fångad i.

Det positiva är dock att Cockburn lyckas synliggöra de kontextuella och komplexa identiteterna, en inveckling av det territoriella och klassmässiga land(rural) och stad(urban) och familjesammansättningarna (blandäktenskap). Vad hon kunde ha tagit större hänsyn till är att påtvingade identiteter, liksom självvalda, också är konstruktioner och kan bero på kontexten inom vilken den påtvingade identiteten *inte får* vara självvald. Likaså kan uttrycket "belong nowhere" (Cockburn 1998:221) berättas utifrån en stark längtan efter att ingå i en gemenskap eller att inte känna sig som del av den nuvarande, och inte enbart som Cockburn tolkar det, en komplex identitet.

15 I Cockburn studerar även ett projekt i Nordirland samt i Palestina/Israel. I denna uppsats fokuserar jag dock enbart på den delen av studien som berör Bosnien & Hercegovinas kontext.

16 Cockburn använder uttrycket nationella gränser i bemärkelsen av de olika nationalitetstillhörigheterna som finns i BiH. Märk väl att det inte rör sig om nationalitet i meningen olika länder utan snarare olika nationella grupper inom landet.

4 Teoriskt ramverk

Att enbart tala om maktrelationer mellan kvinnor och män som grupp kan ha sina fördelar för att synliggöra strukturella orättvisor/maktojämligheter. Distinktionen kvinnor/män är dock starkt ifrågasatt inom den feministiska teoribildningen och likaså kvinnors ”systerskap” (se t.ex. de los Reyes 2004) eller männens homogenitet (se t.ex. Connell 1996). Ur liknande problematiseringar har också intersektionalitetsperspektivet teoretiserats fram som ett analytiskt verktyg i förståelsen av komplexa, kontextuella och multipla maktdimensioner. Perspektivet kan därför vara fruktbart i denna uppsats som behandlar multidimensionella samarbets- och maktrelationer på olika plan/dimensioner.

4.1 Intersektionalitetsperspektivet

Intersektionalitetsperspektivet kan beskrivas som en balansgång mellan å ena sidan ett hänsynstagande till det kontextuella som varierar i tid och rum, och å andra ett strukturellt maktperspektiv. Intersektionalitetsperspektivet betecknar det engelska uttrycket ”to intersect” med vilket menas korsa/beskära. Enligt Yuval-Davis i ”Intersectionality and Feminist Politics” (2006) används intersektionalitetsperspektivet för att fånga upp de olika sätt på vilka olika sociala kategorier så som genus, nationalitet, sexualitet/sexuell läggning, ålder m.m. beskär varandra genom att vara ömsesidigt konstituerade och samverkande samt för att öka förståelsen för hur de kan relateras till såväl politiska som subjektiva konstruktioner av identiteter (jfr Yuval-Davis 2006:198,201). Yuval-Davis talar inte gärna om rangordning av sociala kategorier då deras samverkan är såväl historiskt som socialt betingad (Yuval-Davis 2006:198,200).

Ytterligare en nämnvärd aspekt är att dessa konstruktioner också kan fungera som motståndsstrategier eller som en sorts motdiskurs så som ”black is beautiful” (Yuval-Davis 2006:199). Liknande resonemang har teoretiserats närmare av statsvetaren och feministen Nancy Fraser i artikeln ”From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a Post-socialist Age” (1995), som grovt förenklat

handlar om omfördelning av sociala/ekonomiska resurser och erkännande. Med inspiration i Fraser teoretiseringar kan detta kopplas till motståndsstrategier som är uppbyggda på exkludering och materiella ojämlikheter. Fraser tar bl.a. upp underordnade gruppers strategier i sin kamp mot de överordnade grupperna. Hon nämner dels ett framhävande av den egna gruppen som säregen, dels ett förnekande av detsamma. Fraser riktar dock kritik mot det förstnämnda och menar att en sådan identitetspolitik eller politisk strategi snarare bekräftar och förstärker underordningen än utmanar den. Jag tolkar detta som en ”ond cirkel” i vilken de underordnades identiteter måste bekräftas för att för få erkännande på samma grunder som de underordnas för.¹⁷

I anknytning till detta kan det också påpekas att sociala kategorier har en homogeniserande effekt och markerar därför en grupps gemensamt delade attribut, positiva såväl som negativa. I enlighet med Yuval-Davis är nationalitetens gränsdragningar centrerade till myter om ”common origin and/or common destiny” (Yuval-Davis 2006:201). Häri inbegrips den postkoloniala teorins bidrag om maktens språk och gränsdragning mellan exkluderade *De Andra* och inkluderade *Vi/Oss* (jfr Yuval-Davis 2006:200). För att förstå intersektionalitetsperspektivets användbarhet i relation till detta kan vi gå till Yuval-Davis tidigare verk ”Gender & Nation” (1997) i vilket hon beskriver den nationalistiska diskursens genusprägel och heteronormativitet. Yuval-Davis visar att kvinnors och mäns konstruktion är olika i denna diskurs: medan männen går ut i krig stannar kvinnorna hemma/är krigsoffer. Samtidigt har kvinnor en säregen plats inom diskursen då de symboliserar nationen, t.ex. kvinnor föder nationen (Yuval-Davis 1997:93-94,110-114,37).

4.2 Transversal politik

Om intersektionalitetsperspektivet är ett analytiskt verktyg som synliggör maktrelationer fungerar *transversal politik* (*transversal politics*) i en omvänd och ”positivare” anda och som en strategi för samarbete och konfliktlösning.

¹⁷ Jag har inte fördjupat mig nämnvärt i Frasers resonemang utan snarare blivit inspirerad av tankegångarna. Därför ska det ovanstående ses som *mina tolkningar* av Nancy Fraser.

Nira Yuval-Davis illustrerar transversal politik en form av tvådimensionell koalitionsbaserad politik som kan ses som en kritisk respons mot en identitetspolitik, ett mellanting mellan dikotomierna universalism och relativism (jfr Yuval-Davis 1997:4,25,125). Transversal politik tar således avstånd från ett universalistiskt ”systerskap” men också från den relativistiska betoningen på skillnader med differentiering och fragmentering som följd. I stället erkänns komplexiteten och olikheter, samtidigt som en konkret politik utformas som möjliggör en dialog och politisk aktion (Yuval-Davis 1997:125-126). Den går ut på å ena sidan en koalition inom vilken olika individ- och gruppdimensioner blir erkända samtidigt som den, å andra sidan, gemensamma kampen framhålls. Mer specifikt innebär det en kunskapsprocess uppbyggd på en dialog mellan olika individer/grupper genom ”shifting” och ”rooting”. Cockburn förtydligar: “shifting should not involve self-decentering, abandoning one’s political and other sources of belonging” (Cockburn 1998:9). Vidare påpekas att: “neither should rooting render us incapable of movement, of looking for connection with those among ‘the others’, with whom we might find compatible values and goals” (Cockburn 1998:9; jfr Yuval-Davis 1997:92,129). Strategin handlar därmed om vad vi *vill uppnå* och inte lika mycket om *vilka vi är* som vill uppnå något (Yuval-Davis 1997:88,126,130-131). Epistemologiskt kan det härledas till den feministiska vetenskapsteoretikern Donna Haraway (1988) som betonar vikten av dialog som en process inom vilken olika ickefullständiga situerade kunskaper möts och resulterar i en gemensam kunskapsprocess (jfr Yuval-Davis 1997:88).

Ur min synvinkel ger intersektionalitetsperspektivet tillsammans med transversal politik ett något fullkomligare förhållningssätt gentemot (makt)relationer, där intersektionalitetsperspektivet *synliggör makten* i relationer som transversal politik *förespråkar*. Båda teorierna ger således sitt bidrag till en analys av (sam)arbeten.

5 Metod & Material

Denna studie baseras på kvalitativ metod. Den huvudsakliga empirin samlades in under mitt två veckors långa fältarbete i Sarajevo i BiH där jag intervjuade sex aktiva medlemmar i *Žene Ženama*. Alla intervjuerna spelades in på band och efter informanternas önskemål fick de ta del av materialet. Ingen av informanterna ville vara anonym. Till materialet hör också en kompletterande och mindre dokumentinsamling. I detta kapitel behandlas metoden och materialet mer utförligt. Jag börjar med det viktigaste - mitt möte med ”fältet”.

5.1 Etiska reflektioner: Förförståelsen på (slag)fältet... och nedslaget...

I forskningsprocessens tidiga skede funderade jag över BiHs ständiga koppling till kriget. Min tanke var att visa en annan bild av BiH genom att studera en feministisk organisation. Jag visste vad jag talade om eftersom jag själv ursprungligen kommer från BiH. Stödet fann jag i Barbara Czarniewskas artikel ”Studying Up, Studying Down, Studying Sideways” i vilken hon skriver att det kanske trots allt inte är så annorlunda att ge ut sig på fältet utomlands än i det ”egna” landet. Hon menar att vi trots allt måste bege oss ut från det egna trygga fältet till något annat, i vilket land det än blir (Czarniewska 2005:22). Denna bedömning visade sig avvika kraftigt från verkligheten.

Redan innan jag hade träffat medlemmarna i *Žene Ženama* kom min förförståelse i gungning. Det började med en förbryllande upplevelse på bussen till organisationens kontor i Sarajevo, då jag fick se skylten ovanför sätet med uppmaningen: ”Reserverad för krigsinvalider”. Jag berättade om min starka reaktion för min vän och ”guide” som åkte med mig på bussen, vars svar var desto mer förvånande: ”Alla sitter där, inte bara invalidiserade”. Hela bussresan blev en ”tankeresä” där jag undrade hur det var möjligt att endast ”invalidiserade” från kriget fick sitta där och inte *alla* ”invalidiserade”, samt hur det stämde överens med min förförståelse om att den enorma fokus på kriget som detta land har fått

skulle kunna tolkas som en slags projicering från ”Väst”. Detta visade sig bara vara en början av en studieprocess i förändring. Också efter intervjuandet tog det tid att erkänna ”nedslaget” att *jag* hade fel och det jag ville visa kom i stället att bli något *annat*. Nu i efterhand förstår jag att det snarare är studiens styrka. Utan att ha varit ”på fältet” och intervjuat hade denna uppsats blivit något annat, något som jag hade gjort till det jag hade velat. Som en del av studieprocessen förstår jag nu att ett vetenskapligt arbete också innebär att utmana sig själv. Under processens gång kom också insikten om att mina erfarenheter av kriget hade präglat min syn på det, då jag inte hade varit i BiH sedan kriget och därmed inte heller hade levt i postkrigsperiodens BiH. Med den vetskapen har uppsatsen ändrats något än vad som var tänkt från början i och med att jag har inkluderat frågeställningen om krigets betydelse i relation till feministiska samarbeten och överhuvudtaget kriget i relation till organisationens jämställdhetsarbete.

Fältarbetet blev lärorikt även på andra sätt. Jag tillbringade många timmar på kontoret hos *Žene Ženama* och fick lära känna vissa medlemmar ganska väl. Jag fick också möjlighet att tala med *Kvinna till Kvinnas* fältkoordinatör Vida Korén. På så vis har vistelsetiden i BiH, förutom intervjuandet, också inneburit flera informella samtal som kan ha påverkat min tolkning av materialet.

5.2 Intervjuerna

För denna uppsats utfördes halvstrukturerade tematiska djupintervjuer. De är halvstrukturerade i den meningen att intervjuguiden fungerar som ett underlag snarare än fastställa standardiserade frågor. Konkret innebär det att utgångspunkten för varje intervju är olika teman (se bilaga) som informanten får diskutera fritt ifrån. Den anpassning som gjordes efter den enskilda informanten blev dels att de på förhand formulerade frågorna ställdes då informanterna inte hade berört dessa, dels att mer spontana följdfrågor ställdes, oftast för att bli försäkrad om att jag hade tolkat informanterna rätt. I mitt val av metod lät jag mig bli inspirerad av feministiska forskare som Gayle Letherby som i boken ”Feminist research In Theory and Practice” (2003) utgår ifrån ett metodologiskt antagande om informanterna som kunskapsbärande subjekt. Det främsta skälet till mitt val av intervjuer som metod var att jag har ville låta informanterna ”tala för sig själva”

och sin organisation. Jag är dock medveten om att den valda metoden, liksom allt annat, har sina begränsningar såväl som möjligheter.

5.2.1 Etiska & metodologiska aspekter

Den valda metoden möjliggör till viss del frihet för informanterna att själva utforma samtalet samt att analysen färgas av deras egna ordval och uttryck.¹⁸ Vidare belyses de aspekter de själva tycker är relevanta. Informanternas möjligheter att utforma materialet i sin helhet är dock begränsade eftersom själva tematiken är något som jag själv står för. Detta kräver stor eftertanke vad gäller valet av teman samt hur de ska formuleras.

Emancipatorisk feministisk forskning är inte alltid lätt att genomföra då vissa informanter hellre intar den traditionella rollen som intervjupersoner (forskningsobjekt). Det kan därför mycket väl visa sig att direkta frågor passar vissa bättre eftersom de då har ”något” att säga eller föredrar att svara på specifika frågor (jfr Eldén 2005:66). I dessa fall fick jag själv förklara eller specificera vissa gånger hur jag hade tänkt med vissa frågor, vilket kan ha styrt delvis vissa samtal. Detta förekom främst i de fall då frågorna hade upplevts som alltför breda/diffusa. I och med detta kompletterades metoden i vissa undantagsfall också med en interaktiv intervjumetod och därmed en mer öppen dialog. Fem av sex av de inspelade och transkriberade intervjuerna skickades till mina informanter efter deras önskemål, vilket innebär att informationen som återges i denna studie har granskats och godkänts av informanterna.

5.2.2 Att tolka tystnaden...

En av fördelarna med halvstrukturerade tematiska djupintervjuer är att informanterna slipper svara på frågor som de kan uppfatta som ”känsliga”. Med känsliga frågor syftar jag exempelvis på erfarenheter av kriget eller spänningar av olika slag mellan medlemmarna och andra erfarenheter som informanterna inte gärna vill dela med sig (jfr Letherby 2003:85). Detta är inget problem om enbart det

¹⁸ Detta är dock begränsat då jag har fått översätta intervjumaterialet (se nedan).

inspelade och med detta det uttalade studeras. Dock som Karin Widerberg påpekar i ”Kvalitativ forskning i praktiken” (2002) är det lika viktigt att studera vad som inte sägs (Widerberg 2002:144-145). Frågan är då hur tillåtet det är att jag studerar något som jag aldrig har frågat direkt om och som mina informanter inte har fått chans till att få besvara. Hur ska jag tolka tystnaden? Vad forskare inte ofta tar upp är att tystnaden både kan tolkas som ett tabubelagt tema i frågan och en självklarhet. Här ligger inga nyansskillnader utan det handlar snarare om två olika tankevärldar som jag ska förhålla mig till och analysera. Här menar jag båda aspekterna ska tas med i beräkningen och måste dessutom tolkas ifrån intervju-situationernas förutsättningar. I detta fall är det självklara det som informanterna delade tillsammans med mig eller ansåg sig dela med mig. Min bakgrund i landet och kännedom om t.ex. kriget menar jag därför har lett till att vissa aspekter blev berättade i ett tyst samförstånd, så exempelvis med nationalitetstillhörigheten som ingen av informanterna (med bakgrund i BiH/regionen) valde att ta upp i presentationen av sig själva. Tolkning av detta som tabu skulle enligt min mening kunna vara problematiskt. I stället måste läsaren förstå att andra tolkningar är möjliga och att i dessa fall informanterna antingen inte anser att tillhörigheten är viktig att ta upp eller att de hade utgått ifrån att jag, i och med kännedomen om deras för- och efternamn, vet vilken nationalitet de tillhör.

5.2.3 ”... inte låta *andra* skriva om oss...”

I enlighet med det ovanstående är av vikt att problematisera min egen roll i denna forskningsprocess (jfr Letherby 2003:6,101,123; Widerberg 2002:30).

I detta fall är ”fältet” också en plats till vilken jag har personlig anknytning. Problematiken är något som även Åsa Lundqvist har brottats med, något som hon återger i artikeln ”Det uttalade och det outtalade: Om tolkningsarbete i historiesociologiska studier” (2005). Precis som Lundqvist påpekar kan detta innebära både att ”upprätta en gemensam referensram” med informanterna men även att viss information döljs för en och/eller förskönas. Förhållandet till de intervjuade kan i detta fall innebära både närhet och distans (Lundqvist 2005:106-108). Konkret upplevde jag att mitt intresse för deras organisation också skapade tillit hos informanterna. I vissa fall hade även min könstillhörighet och utbildningsbakgrund en positiv inverkan på förtroendet, likaså mitt ursprung.

Samtidigt var distansen också påtaglig då jag oftast inte hade träffat personerna förrän i intervjustudet.

Som Gayle Letherby påpekar är relationer som uppstår i ett forsknings-sammanhang komplexa så till vida att vi inte kan tala i termer av insider/outsider (se t.ex. Letherby 2003:133) eller för att dra en parallell till Czarniewskas artikel (Czarniewska 2005) kan det likaså problematiseras när det är ”studying down”, ”up” eller ”sideways”? Hur jag blir positionerad av mina informanter spelar stor roll samtidigt som det inte går att få en uppfattning hur denna positionering skulle kunna se ut då mina informanter själva inte är homogena och troligen betonar vissa aspekter framför andra. Att tro något annat vore att hamna i fällan som Nora Räthzels beskriver som diskursen om ”den andre”: ”[...]medan den andre konstitueras som homogen, konstitueras jaget som heterogent (Räthzel 2006:352, i ”Kön och rasism i diskurser”).

Viktigast att påpeka är enligt min mening är att personerna i fråga är en del av organisationen de berättar om, varför också deras eget rykte kan komma att påverkas av det som det berättas om. Detta kan leda till att den information som har samlats in framställer organisationen och dess arbete i alltför positiv bemärkelse. Samma gäller *Žene Ženama* och deras relation till den svenska organisationen *Kvinna till Kvinna* främst för att beroendet av densamma kan påverka framställningarna. I det senare fallet är dock försiktigheten inte så framträdande som i det förstnämnda.

Viss skepsis är dock uttryckbar i relation till ”utomstående” forskare. Med min hänvisning till Cynthia Cockburn och hennes forskning om BiH, fick jag svaret: ”Vi måste börja skriva om oss *själva* och inte låta *andra* göra det!”. Hur de positionerar mig i detta ”vi” och ”andra” får jag aldrig veta.

5.2.4 Den språkliga problematiken

Språket kan vara, om än i detta fall en fördel på grund av min tvåspråkighet, något som inte är helt oproblematiskt. Som Ingrid Jönsson påpekar i sin artikel ”Erfarenheter och lärdomar från samarbeten inom europeiska forskningsprojekt” (2005), gäller det t.ex. översättningen. Betydelsen av vissa ord eller begrepp måste sättas i sitt rätta kulturella, sociala och ibland politiska sammanhang för att kunna förstås (jfr Jönsson 2005:141-143).

Översättningarna gjordes från bosniska till svenska först i analyskedet. Även om jag har försökt att återge korrekt översättning har vissa, för detta språk, *kraftfulla* eller karakteristiska uttryck försvunnit med översättningen. Detta har inte påverkat innehållet utan snarare sättet på vilket något sägs.¹⁹ Samtidigt är frågan om jag i vanliga fall med intervjuer på svenska hade gett en mer korrekt skildring. För att referera till Barbara Czarniewskas tankegångar: ”Vi [...] kan i bästa fall bli språkrör för andra, genom att översätta vad de säger till någonting som vi tror att de menar” (Czarniewska 2005:29). När allt kommer omkring, vill hon mena, handlar alla forskningsprocesser om översättningar.

5.3 Material

För att fånga upp organisationens heterogenitet intervjuades sex medlemmar med olika positioner och intresseområden inom organisationen samt tillhörande olika nationaliteter.²⁰ Förutom Theresa, med bakgrund i Filippinerna, tog inga andra informanter tagit upp sin nationalitetstillhörighet i självpresentationen. Den korta bakgrundsinformationen som presenteras är en del av materialet i sig, d.v.s. detta är en del av informanternas självpresentation:

Theresa Maan Besić är ursprungligen från Filippinerna. Hon fungerar bl.a. som länk till stödorganisationerna och är ansvarig för volontärkontakterna samt organisationens PR.

Ena Babić är en ung kvinna och ny organisationsmedlem, som började i *Žene Ženama* som volontär för cirka 2 månader sedan men som nu praktiserar i organisationen. Hennes sysslor är mestadels av det administrativa slaget varför hon liksom Theresa är på kontoret dagligen.

¹⁹ Här görs smärre justeringar i mitt återgivande av informanternas utsagor som jag inte anser är relevanta. Onödiga upprepningar och uttrycket ”eh...” utesluts därför. I och med min översättning från bosniska språket återges citaten i enlighet med skriftspråket och inte talspråket, då det sistnämnda känns konstlat i detta fall. Markeringen (...) står för ”paus”. Notera att dessa inte ska blandas ihop med [...] som markerar uteslutna samtalspartier.

²⁰ Intervjuerna genomfördes från och med den 22 april 2008 till och med den 28 april 2008 på två skilda platser i Sarajevo: på organisationens kontor i Sarajevo; i två olika skolor (deras arbetsplatser) samt i en lägenhet/arbetsplats. Intervjuerna varade från 30 minuter till 1 h 30 minuter.

Svetlana Đurković är med i *Žene Ženama* sedan år 2002 och är en av grundarna av queerföreningen Q som drivs separat från *Žene Ženama* men som integreras i olika workshops som rör genus, sexuell läggning, intersexualitet, mänskliga rättigheter m.m., frågor som hon också koordinerar.

Selma Gaši har varit medlem nästan från början, år 1997. Hon kom till organisationen som bara sjutton- eller artonåring. Hon har avslutat sina högskolestudier i psykologi med inriktning på våld i nära relationer, varför hon också fokuserar på detta tema i *Žene Ženama*.

Ranka Katalinski har utbildningsbakgrund i psykologi. Ranka blev verksam i *Žene Ženama* i anslutning till den psykosociala rådgivningen. Numera koordinerar hon olika utbildningsprogrammen.

Nefiza Dautović är medlem från början, samma år som hon kom till Sarajevo ”med tvång” (som flykting). I dag är hon verksam som ledare för utbildningsprogrammet som rör våld i nära relationer.

En andra och kompletterande del av materialet utgörs av organisationens egna dokument på deras hemsida som beskriver organisationen och dess arbete. Jag har i detta fall använt mig främst av två nyligen producerade dokument, senaste årsrapporten (från 2007) samt dokumentet om Resolutionen 1325²¹ som organisationen tillämpar i sitt arbete. Dokumenten fungerar mest som bakgrundsinformation men även för parallelldragning till djupintervjumaterialet. Valet av de specifika dokumenten grundar sig främst i deras aktualitet, vilket är viktigt i en föränderlig organisation vars prioriteringar varierar årligen. Dokumenten är också utförliga och innehåller därför inte enbart organisationsbeskrivningar utan behandlar även de för organisationen viktiga samhällsfrågorna.

5.4 Analys av materialet: Kvalitativ metod

Att analysera materialet innebär också en tolkning av detsamma samt ett urval av vissa parter som belyses framför andra. Analysen i denna uppsats består i att fånga

²¹ Resolutionen 1325 kan härledas till FN:s mål om ett genusperspektiv i fredsbevarande insatser (Kronsell 2006:102).

upp gemensamma sociala mönster men även de motstridande inslagen. I och med denna analysstrategi betraktas informanternas individuella utsagor som delar av en ”helhet” (jfr Widerberg 2002:67). Denna ”helhet” är dock aldrig en enda ”sanna verklighet”, varför det också hör till att studera variationerna och komplexiteten (jfr Widerberg 2002:135). I den huvudsakligen empirinära analysen försöker jag således dra ihop de generella trådarna eller temana/diskurserna och försöker dra paralleller till frågeställningarna och det teoretiska ramverket. Som Widerberg påpekar är det viktigt att analysera både det uttalade och det outtalade. Denna strategi har också jag tillämpat i analysen som t.o.m. ägnas ett eget avsnitt.

I övrigt är analysen disponerad efter frågeställningarna. Jag har valt att fokusera på krigets betydelse och jämställdhetsfrågornas legitimitet som två separata analysdelar. Multidimensionella maktförhållanden inom de olika samarbetsrelationerna är förutom att vara tematiserad genom mindre avsnitt också något som genomsyrar hela analysen och kan därmed ses som övergripande.

6 Analys

6.1 Före kriget, under kriget och efter kriget... Krigets betydelse: En introduktion

Om hur länge ett land som BiH kan betraktas vara postkrigsland:

Du vet, man måste kunna hålla på avstånd den där inre bilden av kriget, de händelserna, för att kunna känna att man inte längre är i ett efterkrigsland. Om det finns platser där det fortfarande händer hemska saker dem återvändande på grund av deras nationella tillhörighet eller religion, då kan du inte få intrycket av att ni är ett land som har gått ut ur kriget och att det har glömts för länge sedan och nu är det slut med det! Det är vad det hela handlar om. Så att, reellt sett... Bosnien och Hercegovina kommer att betraktas av vissa människor som ett land som kommer att gå ut ur kriget om tjugo år... möjligen... (Selma)

Jag har för mig att Holland var det i femtio år, inte sant? Så är det. (Ranka)

Vi är inne på det trettonde året sedan undertecknandet av Daytonavtalet och krigets slut men spåren av krigets konsekvenser gör sig påmindas än i dag. Att BiH kommer att betraktas vara ett postkrigsland lång tid framöver är en tankegång som på intet sätt ter sig främmande för informanterna, som det också framgår av det ovancerade.

Kriget fungerar även som en referenspunkt i informanternas *sätt* att berätta. Tre tidsskeden ges till känna som alla är relaterbara till kriget: förkrigsperioden, kriget samt tiden efter kriget/samtiden. Framför allt väcks en nostalgi i relation till förkrigsperioden, inte minst i fråga om jämställdhet/kvinnors ställning som de flesta menar var bättre förr. En parallell kan dras även till landet, som i likhet med jämställdheten, anses ha avstannat socialt, ekonomiskt och politiskt, om inte tagits flera steg tillbaka. Medan förkrigsperioden skildras i positiv bemärkelse råder det en betydligt mer pessimistisk syn på krigs- och postkrigsperioden. Det är den öppna väpnade konflikten som skiljer krigsperioden åt från den situation som är rådande i dag. Enligt vissa finns kriget kvar då dess följder fortfarande ”känns i luften”. Kriget står ofta för dess konsekvenser som alla menar fortfarande är synliga socialt, ekonomiskt och politiskt i BiH. Det har även satt djupa spår på

människorna varför det också står för de egna personliga upplevelserna och oarbetade trauman, som en informant uttrycker det, ”som finns i var och en av oss”.

Det är också i ljuset av krigets *konsekvenser* som informanternas perspektiv på kriget ska betraktas. Det stora utrymme som ges kriget i meningen av dess förödande konsekvenser, tolkar jag som en slags krigsdiskurs som genomsyrar både informanternas syn på jämställdhet/ickejämställdhet och deras egen identitetsformation.

6.1.1 Kriget som erfarenhet och ”status”

Under kriget kunde det höras en hit på radio med en refräng som lät ungefär: ”Sarajevogänget, medan städerna över Bosnien i lågor sto’, långt borta var ni, i svårighet lämnade ni Sarajevo”.²² Refrängen hördes på nytt i takt med informanternas berättande eftersom berättelserna om kriget också handlar om dem som var på plats och som ”själva direkt upplevt kriget fysiskt”. Här uttryckt av en informant, som befann sig utomlands under kriget:

[...] all kommunikation som jag har med någon person som har själv direkt upplevt kriget fysiskt... jag har inte fysiskt, men jag har psykiskt... jag var inte i den situationen fysiskt men jag var med om tusen och en sak där borta och vissa saker kan jag inte uppnå i kontakten med denna person... om jag inte tar hänsyn till det, det och detta [exemplifierar, min anm.]. Hos oss måste du... det är en del av ditt liv vare sig du vill eller inte. Så det är inte någon annans problem. (Svetlana)

Som det framgår av det citerade tas det hänsyn till *vilka* som har erfarenhet av kriget samt på *vilket* sätt. Något outtalat berättar informanten om en mur som uppstår i kommunikationen mellan de som var där när det hände och dem som inte är vittnen till händelserna. Informantens utlandsvistelse under krigsperioden verkar i detta fall försvåra kontakten med personer som var på plats. Om inte annat kan det uttolkas att hennes ”psykisk[a]” upplevelser inte är jämförbara med dem vars upplevelser är ”fysisk[a]”, då det är informanten som ”tar hänsyn till” andras erfarenheter i kontaktskapandet.

Samtidigt kan en stark anknytning anas till denna specifika kontext då informanten menar att ”det är en del av ditt liv vare sig du vill eller inte”. Denna an-

²² ”Sarajevska raja”. Av artisten Dino Merlin.

knytning verkar också skapa en gemensam ram. Detta uttrycks ännu tydligare av en informant som varken har upplevt kriget eller har bakgrund i landet:

När jag kom hit för att arbeta... du vet... med utgångspunkt i min erfarenhet är det annorlunda *därför att man inte har upplevt krig i Filippinerna*. Mitt synsätt skiljer sig *också* [min kurs.] från den kvinnliga personalen i *Žene Ženama* för att jag har, låt oss säga, en ny strategi som vi förmodligen skulle kunna prova som organisation. Som person... de respekterar och lyssnar på mina åsikter, accepterar mig för den jag är, inte för det jag kan göra. Förstår du vad jag menar? (Theresa)

Det intressanta med informantens uttalande är hur hon väljer att konceptualisera ”kultur”. I citatet kan urskiljas en föreställning om en kulturell skillnad i vilken ”krig” skiljer de två ”kultur[erna]” åt. Det är dessutom det första som kommer upp för informanten när hon ska beskriva olikheterna. Här framträder en mur som är svår, om inte omöjlig att överstiga för att nå upp till denna förståelse och erfarenhet, som hon saknar. Implicit framgår det att de som inte har denna erfarenhet inte heller har den förmågan som krävs, varför informanten också säger att de accepterar henne ”som person”. Acceptansen gäller dock inte hennes ”ny[a] strategi”. Som återges i inledningen till denna uppsats framhävs snarare ”kvinnor som har kämpat [arbetat hårt, min anm.] och lidit under kriget” (*Žene Ženama, Završni Izveštaj 2007:26*).

Detta strider starkt mot den transversala politikens förespråkande om en dialog i vilken det tas hänsyn till *vad vi vill* i stället för *vilka vi är*. Som jag visar med de återgivna citaten är erfarenheten av kriget en erfarenhet som väger tyngre och skapar hinder respektive förutsättningar i dialogen. Om en parallell dras till erfarenheterna verkar dessa vara identitetsskapande genom att framträda i den kollektiva identiteten, *Vi*, ”kvinnor som har kämpat och lidit” (*Žene Ženama, Završni Izveštaj 2007:26*). Som citaten visar är krigsupplevelsena förknippade med *vilka vi är* snarare än *vad vi vill*. Denna baseras dock på andra premisser än de som intersektionalitetsperspektivet kan förklara. För att relatera till Nancy Fraser kan detta tolkas som en identitetspolitik som går ut på erkännande. Precis som Fraser har observerat finns också en negativ aspekt i detta. Det återges här av samma informant:

Du behöver också mycket tålamod i behandlingen av dessa människor [dem de stödjer, min anm.] för att lyssna på dessa kvinnor, till exempel kvinnor utsatta för våld, kvinnor som har problem... det är annorlunda för mig eftersom jag är från en annan kultur. (Theresa)

Mot bakgrund av det som citerades tidigare där informanten diskuterar kulturskillnader i termer av fred och krig antyds även i denna utsaga att ”kvinnor utsatta för våld, kvinnor med problem...” förknippas med en särskild ”kultur” som samtidigt ter sig något främmande för informanten. Enligt en tolkning utgör uppdelningen mellan *Vi* och *De* en *erfarenhetsklyfta* som är härledd till kriget och en krigspräglad ”kultur”. Samtidigt som erfarenhet av kriget kan förstås som statusgivande tenderar den likaså att anspela på en underlägsenhet som konstrueras utifrån samma premisser – kriget. Dessutom gör argumentationen kring kriget som erfarenhet denna identifiering till en paradox om krigets orsaker tas i beaktande. Det är dock intressant att kriget i stället har kommit att fylla en annan inkluderande funktion, i egenskap av dess konsekvenser.

Det räcker dock inte att tala om krig utan att samtidigt förstå det i relation till fred då inte enbart upplevelsena av kriget utan också motståndet mot kriget diskuteras, vilket i detta fall går i linje med en dialog präglad av transversal politik. Det är synligt inom framför allt de analyserade dokumenten där det går att läsa om seminarierna på temat. Den redovisade debatten framställer kvinnor som fredskämpar och understryker vikten av kvinnors roll i fredsprocessen. Kvinnor framställs bl.a. som ”fredens pådrivare även i krigstid” (jfr t.ex. Žene Ženama, Godišnji Izvještaj 2007:25) samtidigt som kriget maskuliniseras i likhet med Cynthia Cockburns resonemang. Tillsammans med den nationalistiska politiken, det korrumpade och diskriminerande statssystemet framställs kriget som en högre makt samtidigt som dess orsaker förklaras på ett högre strukturellt plan, ofta på politisk- eller maktnivå ur vilken kvinnor anses vara exkluderade. Det visar på att den transnationella dialogen eller samarbetet förutsätter kvinnor som krigsoffer eller kvinnor som krigets motståndare/fredskämpar.

6.1.2 Vad ett postkrigsland behöver?

Krigets relevans gör sig påmind också i ett annat dokument där det t.ex. står att läsa om den svåra ekonomiska situationen för alla ”änkor vars män har stupat i kriget” (Žene Ženama, Završni Izvještaj 2007:26). Det intressanta med dokumentet, som bygger på FN Resolutionen 1325 om fredsbevarande insatser, är att änkor i allmänhet inte nämns utan just änkor i krigssammanhang, vilket visar på att kriget ger en viss legitimitet åt ens offerstatus. Det gör att andra grupper som

inte är relaterbara till dessa frågor exkluderas. Ett talande exempel är minoritetsgruppen romer, judar men också sexuella minoriteter som aldrig förknippas med krigets konsekvenser på samma sätt, varför de också blir överskuggade. I termer av dess konsekvenser skapar kriget således fasta kategorier som inkluderas. Vidare fungerar de gemensamma erfarenheter av kriget som en enande faktor för informanterna med ursprung i BiH eller ”Balkan” överhuvud. Även om andra nationaliteter respekteras ger erfarenhet av kriget en särskild och aldrig utbytbar status vad gäller drivandet av den egna verksamheten och uppfattningen om behoven i denna specifika kontext, vilket kan ses som en för *Žene Ženama* såväl intern som extern maktrelation.

6.2 Makt(löshet)ens mekanismer

6.2.1 En sjukdom...

På min fråga till informanterna om hur de uppfattar *Kvinna till Kvinnans* fokus på postkrigs- eller krigsländer uppvisades ett och samma tankemönster som jag menar illustrerar bäst den krigs- eller offerdiskurs som råder. Stöd till länder i postkrigsperioden ses inom denna som en självklarhet:

Hjälp behövs verkligen där det är krig [...] Men när den avtar... det betyder att i och med denna hjälp finns ett förutsättande om att ”när ni har stärkts, då går vi också vidare“... Det kan jämföras med människor som är sjuka. Eftersom denna är sjuk ges självklart också medicin till denna och... så fort denna börjar tillfriskna söker man efter andra patienter. Det är min livsfilosofi. (Nefiza)

Informanten drar en parallell mellan krigstillstånd och sjukdomstillstånd eller som explicit uttryckt i förekommande fall, mellan ekonomiskt stöd och ”medicin”. Den intressanta frågan är om BiH i detta sammanhang diagnostiseras som ”friskt” samt vad ett tillfrisknande har för implikationer på samarbetsrelationerna. I detta fall delar inte alla den ovanciterade informantens ”livsfilosofi”. I stället diskuterar vissa hur det utanförstyrda finansierandet ”avtar” för varje år och att dessa organisationer i allt större utsträckning också ”ger sig iväg”. Här uttrycks av vissa en besvikelse och utelämnande. Det förefaller vara svårt att förstå hur vissa projekt

”bara slocknar” när ”donatorerna förlorar intresset” och lämnar dem när förhållandena fortfarande ser ut som de gör.

Dessutom skapar den nuvarande pressade situationen svårigheter för icke-statliga organisationer som har svårt att ”överleva”. Detta i sin tur skapar en större konkurrens mellan *Žene Ženama* och organisationerna inom landet gränser, vilket gör att en annan aspekt uppkommer i relation till transnationella gränsöverskridande samarbeten: samarbetens kontinuitet som förankrad till kvinnoorganisationer på alla nivåer. Således följer det att med avtagande samarbete på transnationellt plan påverkas även det lokala och nationella samarbetet i negativ riktning.

6.2.2 Inte en biståndsorganisation...

Det som är väldigt viktigt för mig personligen är att vi inte är som en biståndsorganisation eller någon humanitär organisation och att du då genast kan få vårt stöd. Det stöd du får av oss är intellektuellt... För på något sätt är folket i BiH vana vid att få små humanitärhjälp-paket. För vår del är det verkligen tur att vi inte gör så och att människor inte ser på oss som sådana. Låt oss säga, när vi gjorde den här presentationen av Resolutionen 1325... jag fick också presentera *Žene Ženama*, självklart med stöd av andra medlemmar, Nuna [direktören, min anm.] och de andra... En tillfredsställelse, en tystnad, en glädje, ett gillande som vi fick... för framställningen... det är upplyftande... (Nefiza)

Som det framgår i det ovanciterade görs en gränsdragning mellan ”intellektuellt” stöd respektive ett finansiellt, där det förstnämnda värderas mer. Stödets värderas i relation till det ekonomiska utgångsläget som enligt min tolkning av informanten nedan växer i takt med att de ekonomiska förutsättningarna minskar. Oviljan att identifiera sig med stödorganisationer tolkar jag som en syn på det egna stödet som det ligger något äkta över, något värdefullt och något på riktigt då de är i samma ekonomiska situation som de som stöds. Stödet verkar därför värderas betydligt mer när dess givare ”inte har något att livnära sig på”:

[A]lla har på något sätt gått igenom en total systemkrasch och då är det väldigt svårt att organisera sig. Det är väldigt svårt att starta en organisation. Man har inget att livnära sig på men man är i den icke-statliga sektorn och det är väldigt svårt att till detta också bry sig om några kvinnor, personer och barn som inte heller kan få sina rättigheter förverkligade eller ens kan få tillräckligt mat för dagen... (Svetlana)

I denna komplexa fragmentering är det samtidigt svårt att balansera mellan å ena sidan ett hävdande av det egna *offerskapet* och å andra ett förnekande av det samma. Detta vacklande mellan legitima *offer* och värdiga *hjältinnor* slår dock ner

på målgruppen för det egna stödet, här uttryckt av en informant som minns nyhetsinslagen från krigstiden:

Vilken kvinnobild visades? Det har inte filmat *oss* som kämpade och arbetade och ansträngde oss för att förändra och höja medvetandet, utan det är alltid *sådana där, andra kvinnor*, stackare i sin sorg eller i smärta eller i nöd, i fattigdom... dessa var de bilder som visades runtom i världen, tyvärr. Om detta har hjälpt oss eller stjälpit oss vet jag inte. (Ranka)

Vad jag i denna kapitelavdelning försöker visa är att en offerdiskurs är urskiljbar både i organisationens relationer med det transnationella stödet och i det stöd som *Žene Ženama* själva erbjuder. Makt(löshet)ens maskineri är således en maktmekanism som reproducerar *offerskap* och applicerar det på *De andra*, de som stöds. Samma inträffar hos informanterna själva som uttrycker sitt hävdande mot den ojämlika ekonomiska fördelningen (andras finansiella stöd) och dem själva i enlighet med en offerdiskurs. Den komplexa fällan som *Žene Ženama* befinner sig i uttrycks bäst enligt min mening av informanten ovan när hon säger: ”Om detta har hjälpt oss eller stjälpit oss vet jag inte” då det blir tydligt att villkoren för samarbetsrelationerna som *Žene Ženama* ingår i har en marginaliserande funktion som reproduceras genom stödet/beroendet av andra. Här är Yuval-Davis av stor hjälp när hon betonar vikten av en intersektionell analys på olika analysnivåer och i olika kontexter, i detta fall en samverkan mellan genus, klass och nationalitet. Det intressanta är från min egen synpunkt hur både det transnationella samarbetet med transregionala organisationer respektive landets egna rurala/urbana uppdelningar utmärks av stark klassprägling.

6.3 ”Balkankvinnan”

En samarbetsaspekt som tas upp av informanterna är stödorganisationernas bristfälliga förståelse av ”balkankvinnan” och dennas behov:

[...] kanske finns skillnader i vilka prioriteringar som görs för kvinnor. Jag tror att vi har samma kvinnofilosofi men att principerna i tillfredsställelsen av kvinnors behov är olika. Vi ger kanske prioritet åt vissa saker som är direkt hämtade ur livet eftersom en viss tematik i stadsmiljö, som i staden Sarajevo, och någonstans ruralt, kräver olika sensibilitet [...] För att någon ska kunna förstå Balkan och handlingsstrategin på Balkan måste man vara här en längre tid... känna *balkankvinnans mentalitet* [min kurs.]. Jag talar nu verkligen om Bosnien och Hercegovina men kanske också om en vidare region... (Nefiza)

Informanten tar upp urbana/rurala förhållanden som exempel på olika kontexter som ”kräver olika sensibilitet”. Detta kan tolkas som att nationalitets- och genusperspektivet är otillräckligt för att förstå en komplex kontext som BiH eller regionen. Denna ”kunskap” verkar dock finnas *inom* regionens gränser och uttrycks av en annan informant som menar att hon inte kan uttala sig om samarbete med länder utanför regionen:

[...] men jag känner till att det i regionen finns väldigt bra samarbete och att det finns bra kunskap och väldigt bra parallell att vi är i liknande situation. (Svetlana)

Det som framträder här är att gränsdragningen *Vi* och *De* görs i linje med den regionala gränsdragningen som baseras på ”Väst” respektive ”Balkan”. I likhet med krigserfarenheterna är kunskap om kontexten och postkrigs- och transitperiodens erfarenheter också något som fungerar enande i och med den regionala identiteten ”balkankvinna“ och utestängandet av andra utanför dess gränser. Vad som dock är värt att påpeka är att begreppet ”Balkan” kan ha en specifik negativt laddad betydelse och att det därför också kan användas i mer negativa och nedsättande sammanhang (Nussdorfer 2000:24).²³ Detta skulle kunna ses som en produkt av en maktrelation i likhet med den som Nancy Fraser och Nira Yuval-Davis tar upp, en identitetspolitik eller identitetskonstellation där fördomarna mot den egna gruppen används i motståndstrategiskt syfte för att få erkännande.

Ibland kommer detta till uttryck genom att flera av dessa fenomen, i synnerhet nationalismen och patriarkatet, nämns som fenomen utmärkande för BiH, genom t.ex. att hänvisa till BiH samhällets ”djupt rotade patriarkala natur” (jfr Žene Ženama, Završni Izvještaj 2007:33). I samma dokument konstateras det att:

Vissa ombud [från FN, min anm.] har framhållit att staten har ansvaret för utrotningen av ojämlikheten mellan könen. Många internationella representanter har dessutom märkt att de, enligt deras mening, djupt rotade patriarkala synsätten i BiH gör jämställdheten till en omöjlig uppgift. (Žene Ženama, Završni Izvještaj 2007:36)

23 Exempelvis termen *balkanac* [(mans)person från Balkan] betyder i en svensk översättning ”råskinn, brutal person”. Likadant finns ett adverb som kopplas till detta beteende, *balkanstvo* som betecknar: ”primitivt och ociviliserat beteende” (Nussdorfer 2000:24). Därutöver förekommer uttrycket *Balkankrigen/Balkanski ratovi* (Nussdorfer 2000:24) på respektive språk vilket markerar den starka krigskopplingen.

Citatet ovan kan tolkas som en djup maktlöshet över tolkningsföreträdet i relation till externa aktörer i synnerhet då det citerade används snarare i konstaterande än i ifrågasättande syfte. Liknande syn delas också av informanterna själva:

Mina vänner... när de fick höra vad jag gör blev de verkligen glada... men den manliga populationen, de kanske inte tycker så för att *vi* trots allt är ett land, särskilt efter kriget... en aning *primitivare* [mina kurs.] och hos oss är det fortfarande så att mannen är husets överhuvud [---] Som jag sa tidigare eftersom vi är ett lite primitivt land, tyvärr, kommer vi att behöva lite längre tid att hämta oss. Vi gör framsteg, har jag hört... från år 2000 tills nu 2008 och vi har åstadkommit goda framsteg men det är lite i taget så det är inte mycket... (Ena)

Tendensen finns även hos andra att påvisa om liknande ”primitivitet” vad gäller syn på feminismen eller jämställdheten:

Feminismen har för länge sedan slutat företräda idén ”kvinnor behöver vara jämställda med män”. I stället har man kommit lite längre än så, detta att det i jämställdhetsfrågan också ses annorlunda på genus och kön än som det ses *hos oss* [min kurs.] som fixerat manligt och kvinnligt. (Svetlana)

Den intressanta aspekten med dessa uttalanden är den ständiga parallelldragningen som görs mellan landet/folket och jämställdheten och hur dessa speglar varandra i det som berättas. En negativ syn på landet/invånarna samverkar således med synen på jämställdheten. Detta är något som teoretiker som Yuval-Davis inte har diskuterat närmare i relation till den nationalistiska diskursen. Jag menar att kvinnors status i landet och/eller feminismens också kan kopplas till denna diskurs. Liknande berörs av Anna Bredström i ”Maskulinitet och kamp om nationella arenor – reflektioner kring bilden av ’invandrarkillar’ i svensk media” som skriver om synen på Sverige som ”jämställdhetens paradiset” medan andra nationaliteter ses som omoderna (2005:182). Vad som dock är intressant här är att det omoderna (primitiva) inte tillskrivs *Andra* utan i stället genomsyrar informanternas synsätt på landet/invånarna och *Oss*. Med andra ord finns det fortfarande en uppdelning mellan *Vi* och *De* men attributen som tillskrivs den egna gruppen/egna landet är negativa.

6.4 Genusfrågors legitimitet: "Kom igen, nu arbetar vi lite med våld!"

Från början var *Žene Ženamas* projektinriktning en helt annan än i dag. Alltefter som tematiken ändrades blev den samtidigt bredare. Varför den ser annorlunda ut i dag och vilka som har haft makten att utforma den är en diskussionsfråga för sig.

Enligt flera rör det sig om en interaktionsprocess mellan det kontextuella behovet, *Žene Ženama* som projektinitiativtagare samt stödorganisationerna som i slutändan bestämmer vilka projekt de ska satsa på. Initieringen kommer ibland även "utifrån", vilket enligt en informant var fallet med trafficking som blev en "aktuell" fråga bland utländska organisationer och som de inhemska "hade börjat applicera". En annan informant som har följt NGO sektorn sen 1993, menar att det i slutpunkten inte handlar lika mycket om behoven som om vad som är "inne för tillfället", något som styrs av både de nationella som transnationella samarbeten:

Efter en bestämd tid säger man "det där är inte längre viktigt, kom igen, nu arbetar vi lite med våld!" och då börjar vi alla syssla med våld! Självklart vissa grundligt som vi i *Žene Ženama*, medan vissa mer ytligt... samtidigt som traumat skriker! Det som vi då påpekade "men människor, det behövs resurser för detraumatisering, vi kommer att överrumplas av det kroniska traumat." Se nu, det är precis vad som sker nu i vår stad... alla dessa våldsamma reaktioner... Symptomen har avslöjats. Det är svaret på hela denna situation, på det obearbetade traumat i var och en av oss... (Ranka)

Det hade varit lätt att dra en parallell mellan informantens utbildningsbakgrund i psykologi och denna utsaga men det är dock uppenbart att liknande mönster upprepas av andra informanter. I sin beskrivning av organisationsförändringen berättar en annan informant att den egna organisationens medlemmar "kommer och går" och drar parallell till de olika projektens fokus och dess påverkan av vilka medlemmar som är aktiva i *Žene Ženama*. Det talar enligt min mening snarare om att genusfrågorna inverkar på *Žene Ženamas* medlemskap än om en gemensam diskursiv utformning av projekten.

För att dessutom dra en parallell till avsnittet ovan kan det vara värt att fundera över hur den negativa bilden av BiH och "primitiviteten" kan förstås i ljuset av ett jämställdhetsarbete som i hög grad styrs respektive diagnostiseras från externa aktörer. Hur förklaras maktrelationerna när *Vi* är värre än *Andra*? Frågan är då också vilka dialoger är möjliga och på vems premisser.

6.5 (Tystnad?)

En bild av en utbredd nationalism i hela BiH är snarare regel än undantag i informanternas berättelser. Intressant är att den hävdade utbreddheten, synlig eller inte, alltid förs på tal och diskuteras nästan övervägande som ett fenomen som genomsyrar samhället - utanför organisationens väggar. I stället för nationalitet eller nation framhävs medborgarskap och stat såväl i dokumenten (se t.ex. Žene Ženama, Godišnji Izvještaj 2007; Žene Ženama, Završni Izvještaj 2007) som i informanternas diskussioner. Det interna samarbetets svårigheter omfattar inte detta tema vilken heller aldrig förs på tal, annat än vid direkt förfrågning, vilket jag därför tolkar vara tabubelagt ämne vad gäller det interna samarbetet. Paradoxalt nog klagas det ibland på bristande dialog om nationalistiska spänningar i samhället, vilket är fallet med organisationsmedlemmarna själva. En informant klagar på media som anses gräva upp händelser från kriget vilket hon menar reproducerar nationalismen och hatet. Med bakgrund av detta kan det tolkas som en skillnad i vilka som uttalar sig om saken i denna dialog och hur det talas om det, samt i vilka syften. För att relatera till dokumenten verkar ett rätt sätt vara att koppla det till bl.a. ”patriarkatet”, vilka tillsammans anses ha varit ”särskilt förtryckande gentemot kvinnors ställning i BiH” (jfr Žene Ženama, Završni Izvještaj 2007:24,37). Mot den bakgrunden är det inte svårt att förstå att en gränsdragning görs mellan ”normala” människor som inte är nationalisterna och *De Andra* som har sådana åsikter:

Det finns *normala* [min kurs.] människor som verkligen inte bryr sig om du är serb eller kroat men det finns verkligen... det flesta... tyvärr... människor som kollar vem och vad du är. (Ena)

Med bakgrund i den tidigare beskrivna förkrigsnostalgin framträder dock en fientlighet av annan karaktär:

Här litar mer eller mindre ingen på någon. Låt oss säga bara att det nu i BiH mestadels finns invandrare eller sandžaklije,²⁴ zigenare... och alla de... den fula delen av världen. Och detta förstör allt, så att... jag vet inte hur jag ska förklara... när krig bryter ut... det är normalt att ingen litar längre på någon... (Ena)

²⁴ Personer som är från området *Sandžak* i Serbien, som gränsar till BiH och Kosovo. Märk väl att religionstillhörigheten anses ofta vara densamma som för den dominerande gruppen i BiH, d.v.s. muslimer. Eftersom områdets nationalitetsuppdelning går i linje med den religiösa uppdelningen kan således *sandžaklije* inte betraktas som utanförstående nationalitetsmässigt.

I detta fall är det värt att påpeka att kriget medfört till en turbulens av in- och utflyttning varför många städer i BiH befolkats av andra invånare än de som bodde där före krigsutbrottet. Att den rurala befolkningens flyttning till staden (t.ex. personer från Sandak som är muslimer i likhet med den dominerande nationalitetsgruppen i BiH) väcker starka reaktioner påvisar om en bestådd klassmaktrelation mellan rural/urban. Härmed blir det klart, för att återanknyta till transversala politikens dialogförespråkande, att dialogen i detta fall inkluderar enbart vissa dominerande grupper som representanter, i detta fall de i citatet nämnda "serber", "kroater" samt de för informanten för givet tagna "bošnjaker". Nackdelen med den teorin om transversal politik är enligt min mening att modellen behandlar hanteringen av "olikheter" men inte explicit av maktrelationer vilka i detta fall också producerar dessa olikheter genom en explicit korsning av nationalitet/religion och klass (rural/urban). Jag syftar här på att även dessa identiteter, som i detta fall är fastställda och som ska ingå i dialog med varandra, förutsätter makt för att kunna representera sin identitet gentemot gruppen som de identifieras med. De ovancerade grupperna så som romare och "sandžaklije" inkluderas uppenbarligen inte i denna representation. Detta visar på en komplexitet som inte enbart kan förstås utifrån ett nationalitetsperspektiv utan identitetskonstruktionen baseras även på urban/rural bakgrund, klass och flyktingsstatus ("invandrare"). För att återigen ta upp kriget står dessa grupper som ett explicit uttryck för dess konsekvenser och exkluderas i likhet med dem som inte ses som krigets offer.

6.6 Feministiska "oenigheter" först efter kriget

Om nationalitet mestadels lyser med sin frånvaro i diskussionerna, är sexualitet desto mer frånvarande i organisationens dokument. Det visas en medvetenhet om ett intersektionalitetsperspektiv med genus, nationalitet, religion, rural/urban bakgrund och ekonomiska tillgångar (klass), utbildning, funktionshinder som uppradade underordningsprinciper (jfr t.ex. Žene Ženama, Završni Izvještaj 2007:33,9) medan sexualitet/sexuell läggning avsätts till ordet "eller annan status" bakom alla dessa uppradade aspekter. Annat alternativ är att ordet nämns mest i samband med våld och trakasserier, vilket återigen fokuserar mer på genus-tillhörighet än sexuell läggning (se Žene Ženama, Završni Izvještaj 2007:16).

Osynliggörandet av sexuella minoriteter är också förekommande bland informanterna. Uttalat framgår därför kvinnors rättigheter vara lika med heterosexuella kvinnors rättigheter. Detta blir särskilt synligt då kvinnors rättigheter också diskuteras inom ramen för kvinnor och män, varpå kvinnors rättigheters referenspunkt är män eller mänskliga rättigheter och en uttalad heteronormativitet.

Samtidigt är kampen för kvinnors grundläggande rättigheter något som förenar gruppen i och med det konsensus som råder i frågan. I likhet med feminismen fungerar även kvinnors rättigheter som en ”vision” eller ”mission” (se t.ex. *Žene Ženama*, O nama) som förenar kvinnor i egenskap av deras genustillhörighet, varför en parallell kan dras till Cockburns studie i vilken hon resonerar kring kvinnoidentifikationen som den gemensamma nämnaren som möjliggör gränsöverskridande samarbete. Vad Cockburn aldrig problematiserar är den vikt som läggs vid genustillhörigheten såväl i *Medica Zenica* i Cockburns studie (1998) som i *Žene Ženama*. Resonemanget i detta fall är att de trots allt är kvinnor och att detta är det viktigaste. Att understryka att detta är den gemensamma nämnaren för alla verkar, intressant nog, vara lika viktigt. Feminismen eller den egna organisationen fungerar således som en enande faktor då det markerar en tillhörighet, här en informant:

Vi har en tydlig, öppen, transparent kommunikation så att jag verkligen är nöjd. Jag menar att det är bra för mig att jag tillhör någonstans därför att den tillhörigheten är mycket viktig för mig. Förmodligen är jag därför där [i *Žene Ženama*, min anm.]. (Ranka)

Som framfördes tidigare i min kritik mot Cockburn är tillhörigheten om än mångfasetterad också viktig då den förs på tal. Likaså skulle informantens utsaga ovan kunna tolkas som en betoning på tillhörighet som informanten i vanliga fall inte upplever i sin kontext, annat än i denna kvinnoorganisation. Liktidigt i linje med understrykandet om den gemenskapen som genustillhörighet ger, impliceras även olikheter bland informanterna.

Samtidigt som de generella frågorna som står på agendan så som våld i nära relationer eller främjandet av politiskt deltagande för kvinnor är något som alla medlemmarna enas kring kan en diskrepans börja anas i frågor utanför denna övervägande heteronormativa rättighetsdiskurs. I detta fall får den sociala kategorin sexualiteten varken utrymme i den starkt genomsyrade krigsdiskursen eller i rättighetsdiskursen som i huvudsak berör (heterosexuella) kvinnor och (heterosexuella) män. Problematiken uttrycks därför också av vissa informanter som

menar att sexualitet inte går att exkludera eller separera från jämställdhetsarbetet eller feminismen. För att relatera till Aida Bagić (2004) kan en större diskrepans urskiljas då det *grundläggande* frångås och mer *avancerade* frågor börjar ställas, frågor som inte enbart är förknippade med krigets inskränkningar av kvinnliga grundläggande rättigheter. Därmed är vissa informanter noga med att poängtera att ”För mig är feminismen inte bara en kamp mellan kvinnor och män”, eller rikta kritik mot ”feminister som praktiserar feminism på jobbet och i sin organisation men praktiserar den inte hemma”. Vetskapen om en heteronormativ agenda såväl inom *Žene Ženama* som applicerad utifrån kan därför ses som en aktuell problematik. För en informant, vars arbete går ut på en definitionsrättighet över ens sexualitet och kön, är en (heteronormativ) kvinnoseparatism problematisk om inte paradoxal:

När vi som organisation [*Q*, min anm.] till exempel intresserade oss för om det överhuvudtaget fanns en möjlighet kopplad till ”Kvinna” fick även vi då höra att: ”Självklart att det går, alla dessa teman, det är okej men det måste vara bara för kvinnor”. (Svetlana)

Resonemanget som följer därav är huruvida det är möjligt med ett kvinnoseparatistiskt deltagande i ett projekt som samtidigt har anspråk på att alla ska kunna definiera sin genusidentitet som de vill.

7 Avslutning

I fokus för denna uppsats står kvinnoorganisationen *Žene Ženama* i Bosnien & Hercegovina i sitt gränsöverskridande samarbetsrelationer på olika plan och villkoren för desamma.

De olika medlemmarna i *Žene Ženama* ger bevis på en existerande organisation med heterogen sammansättning. Det går samtidigt inte att skildra ”olikheterna” utan att se till deras beröringspunkter som möjliggör gränsöverskridanden. En ofta återkommande beröringspunkt inom ramen för *Žene Ženama* är intressant nog kriget, vars betydelse spelar en central roll för organisationen. Det utmärkande är att en uttrycklig förkrigsnostalgi eller att kriget diskuteras i termer av dess konsekvenser och erfarenheter men även i termer av ett motstånd. I den meningen tenderar kriget att ha en enande funktion och dess betydelse framstår även som en samarbetsstrategi för ”balkankvinnorna”, en identitet som är mest synlig i relation till samarbetsrelationer utanför regionens gränser och som därför är uttryck för en viss solidaritet med regionens NGOs som anses vara i liknande situation på grund av postkrigs- eller transitperiodens utveckling. Denna gemenskap blir samtidigt en paradox i förhållande till krigets orsaker, vilka fortfarande är en känslig fråga internt i *Žene Ženama*. Kriget och kännedomen om det kontextuella i denna diskussion kan ses som en stark makt- och legitimitetsfaktor som används på alla plan och de upplevelserna relaterande till kriget skapar gränsdragningar och exkluderingar som tidigare forskning inte kan förklara till fullo. Med hjälp av intersektionalitetsperspektivet visar jag dock att konstruktionen som följd därav både är genuspräglad, nationalitetspräglad och heteronormativ. Med andra ord är den nödvändiga förutsättningen för det transnationella samarbetet en syn på kvinnor som krigets offer eller fredskämpare. Diskussionen kretsar inte sällan kring, de i kriget inblandade nationaliteterna, kroater, serber och bošnjaker, vilken exkluderar minoritetsgrupper så som judar och romer. Samma gäller sexuella minoriteter som inte heller får legitimt utrymme, varken som krigsoffer eller inom ramen för kvinnors rättigheter.

Även feminismen är central för organisationen och står för en viktig gemenskap och tillhörighet för organisationsmedlemmarna. Som feminister och kvinno-

aktivister knyter de an till andra organisationer på lokal, nationell och transnationell nivå. Samarbetet innebär även begränsningar, i synnerhet vad gäller jämställdhetsfrågornas legitimitet som många gånger anpassas efter det utanförstyrda stödet. Inte att förglömma utgör stödorganisationerna verksamheternas ryggrad i och med det finansiella stödet då de i slutändan har makten att välja vilka kvinnoorganisationer på lokal och nationell nivå som kan bedriva sitt arbete. I en värld av ekonomiska ojämlikheter avspeglas maktasymmetrin inte enbart på premisserna för hur arbetet ska drivas utan också hur länge, vad det ska fokuseras på och i hur stor utsträckning detta kan göras. I detta underläge är *Žene Ženama*s enda strategiska förutsättningar att tala (nedsättande) om kontextens säregenhet eller krigets inverkan. Situationen är dock mer komplex än så, då organisationsmedlemmar själva är fragmenterade mellan att å ena sidan vara stödgivare och å andra stödtagare. Komplexiteten frambringar ambivalenta klass- och genusgenomsyrade positioneringar som talar om att samarbetsrelationer som kännetecknas av stöd och/eller beroende också är präglade av ojämlika maktförhållanden, vilket i detta fall gäller såväl det stöd som *Žene Ženama* erbjuder som stödet de själva är mottagare för. I kvinnors samarbete med kvinnor genomsyras således maktasymmetrierna i en korsning mellan klass-, nationalitets-, sexualitets- samt rural/urbanbaserade relationer på alla samarbetsnivåer.

Krigsdiskursen som präglar jämställdhetstematiken speglar även en diskrepans mellan externa aktörer och *Žene Ženama* om vad ett postkrigsland behöver. Uppfattningarna går ibland vitt isär och tyder på en komplexitet och spänning som blir allt starkare i takt med att grundläggande rättigheter frångås. Vidare förekommer även en intern diskrepans i takt med en allt bredare tematik inom ramen för den övervägande heteronormativa jämställdhetsdebatten samt den allt större problematiseringen om vad kampen går ut på och vilka det ska kämpas för.

Med denna uppsats har jag velat synliggöra feministers samarbete men också problemen inom detta. Jag hoppas att uppsatsen inspirerar till ytterligare studier med feminismen i fokus och frågor om hur feminismen i sig kan förstås ur ett maktperspektiv samt hur olika feministers status som *feminister* samverkar med andra maktaspekter. För postkolonialt inspirerade feminister är problematiseringen av tolkningsföreträdet av feminismen inget nytt men kvinnoorganisationer i Bosnien & Hercegovina utgör ett *ingenmansland* även i dessa debatter.

Efterord

Detta examensarbete hade aldrig varit möjligt om det inte hade varit för alla de starka kvinnorna som har ställt upp. Därför vill jag först och främst tacka de unika ”Žene” i *Žene Ženama* som har bidragit med sin tid och låtit mig ta del av deras erfarenheter: Ena, Nefiza, Ranka, Selma, Svetlana och Theresa. Jag vill även tacka *Žene Ženamas* direktör Nuna Zvizdić som har gett mig sitt samtycke till att studera organisationen. Tack till *Kvinna till Kvinnas* fältkoordinator Vida Korén, utan dig hade det aldrig gått! Jag vill även tacka Nejra, min kontaktperson, för all information och vägledning. Jag tackar mina kusiner, särskilt Iljko, min ”guide” i Sarajevo. Du hjälpte mig att hitta rätt! Ett stort tack till Nada & Nina som stod ut med mig som gäst.

Här på hemmafronten vill jag tacka Diana Mulinari, min räddare i nöden! Jag vill också tacka min stödjande familj, speciellt min lyhörda mamma. Inte att förglömma – tack Miodrag för alla intressanta diskussioner.

Sist men definitivt inte minst vill jag framföra ett stort tack till Åsa Lundqvist, min handledare. Ett varmt tack för ditt stora stöd och för att du trodde på mig...

8 Referenser

- Bagić, Aida (2004) "Talking about 'Donors'. Women's Organizing in Post-Yugoslav Countries", s. 199-226 i *Ethnographies of Aid. Exploring development texts and encounters. Occasional Paper 24*, Gould, Jeremy & Secher Marcussen, Henrik (ed.). Roskilde: International Development Studies, Roskilde University
- Bredström, Anna (2005) "Maskulinitet och kamp om nationella arenor – reflektioner kring bilden av 'invandrarkillar' i svensk media", s. 182-206 i Paulina de los Reyes – Irene Molina – Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklädnader. Kön klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Cockburn, Cynthia (2002) "Women's organization in the rebuilding of postwar Bosnia-Herzegovina", s. 68-84 i *The Postwar Moment: Militaries, Masculinities and International Peacekeeping*, Cockburn & Žarkov (ed.). London: Lawrence & Wishart
- Cockburn, Cynthia & Žarkov, Dubravka (2002) "Introduction" s. 68-84 i *The Postwar Moment: Militaries, Masculinities and International Peacekeeping*, Cockburn & Žarkov (ed.). London: Lawrence & Wishart
- Cockburn, Cynthia (1998) *The space between us: Negotiating gender and national identities in conflict*. London: Zed Books
- Connell, R. W. (1996) *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Czarniewska, Barbara (2005) "'Studying Up, Studying Down, Studying Sideways': Om ett dialogiskt förhållande till fältet", s. 18-30 i *Att utmana vetandets gränser*. Lundqvist – Mulinari – Davies (red.). Malmö: Liber
- Fraser, Nancy (1995) "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist Age'", s. 68-91 i *New Left Review nr. 212*
- Goldman, Kjell – Pedersen, Mogens N. – Østerud, Øyvind (1997) *Statsvetenskapligt Lexikon*. Stockholm: Universitetsförlaget.
- Haraway, Donna (1988) "Situated knowledges. The science question in feminism and the privilege of partial perspective.", s. 575-599 i *Feminist studies vol. 14:3 1988*
- Havel, Boris (1995) *Bosnisk-svensk/svensk bosnisk ordbok*. Stockholm: Sveriges Utbildningsradio AB
- Häkkinen, Elsa – Morales Letelier, Francisca (2007) "This is not rape out of control. This is rape under control" – En fallstudie av våldtäkt som krigsföring utifrån ett intersektionellt perspektiv. Kandidatuppsats. Centrum för genusvetenskap, hämtat från:
http://theses.lub.lu.se/archive/2007/06/29/118311421322049725/Hakkinen_o_MoralesLetelier.pdf, 2008-05-27
- Jönsson, Ingrid (2005) "Erfarenheter och lärdomar från samarbeten inom europeiska forskningsprojekt", s. 134-147 i *Att utmana vetandets gränser*. Lundqvist – Mulinari – Davies (red.). Malmö: Liber

- Kronsell, Annica (2006) "Feminism", s. 103-120 i *Internationella relationer*. Gustavsson & Tallberg (red.). Lund: Studentlitteratur
- Letherby, Gayle (2003) *Feminist research In Theory and Practice*. Buckingham: Open Univ. Press
- Lundqvist, Åsa (2005) "Det uttalade och det outtalade. Om tolkningsarbete i historiesociologiska studier", s. 99-112 i *Att utmana vetandets gränser*. Lundqvist – Mulinari – Davies (red.). Malmö: Liber
- Mohanty, Chandra Talpade (2006) *Feminism utan gränser: avkoloniserad teori, praktiserad solidaritet*. Stockholm: TankeKraft Förlag
- Räthzel, Nora (2006) "Kön och rasism i diskurser" s. i, s. 321-358 i *Feministiska Interventioner. Berättelser om och från en annan värld*. Sandell & Mulinari (red.). Stockholm: Atlas
- Stiglmayer, Alexandra (ed.) (1994) *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia and Herzegovina*. Nebraska: University of Nebraska Press
- de los Reyes, Paulina (2004) "Det problematiska systemskapet, s. 189-208 Ur: Carlsson Wetterberg & Jansdotter (red.) *Genushistoria. En historiografisk exposé*. Lund: Studentlitteratur
- Yuval-Davis, Nira (2006) "Intersectionality and Feminist politics", s. 192-209 i *European Journal of women's studies, Vol. 13:3 2006*. London: Sage
- Yuval-Davis, Nira (1997) *Gender & Nation*. London: Sage
- Widerberg, Karin (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur

Muntliga källor:

- Theresa Maan Besić, 2008-04-22
- Svetlana Đurković, 2008-04-24
- Ranka Katalinski, 2008-04-25
- Nefiza Dautović, 2008-04-25
- Ena Babić, 2008-04-26
- Selma Gaši, 2008-04-26

Internetkällor:

- Kvinna till Kvinna, <http://www.kvinnatillkvinna.se>, 2008-04-10
- Kvinna till Kvinna, Bakgrund, <http://www.kvinnatillkvinna.se/article/388>, 2008-04-15
- Kvinna till Kvinna, Våra samarbetsorganisationer, <http://www.kvinnatillkvinna.se/article/723>, 2008-04-15
- SIDA, <http://www.sida.se/sida/jsp/sida.jsp?d=675&a=4485>, 2008-05-25
- Žene Ženama, Ženski centar, <http://www.zenezenama.com.ba>, 2008-04-10
- Žene Ženama (2007) Godišnji Izvještaj. <http://www.zenezenama.com.ba>, 2008-05-10
- Žene Ženama, O nama, http://www.zenezenama.com.ba/bos/info/o_nama.pdf, 2008-05-10
- Žene Ženama (2007) Završni Izvještaj. Praćenje provedbe Rezolucije UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini, <http://www.zenezenama.com.ba/bos/dokumenti/1325%20zavrnsni%20izvjestaj%202007.pdf>, 2008-05-10

Appendix

Bilaga: Intervjuguide

Kort om studiens syfte samt de forskningsetiska principer jag måste förhålla mig till
Anonymitet?

1. PERSONLIGA DATA

Informantens bakgrund i organisationen (position, arbetsuppgifter och medlemskap)
Varför valde du att engagera dig i just *Žene Ženama*?

2. ORGANISATIONENS HISTORIA:

Berättelser om *Žene Ženama*

Žene Ženama från uppkomsten till i dag. Finns det några specifika organisationsförändringar du skulle vilja ta upp?

Kan du beskriva det interna samarbetet under perioden XX-2008?

Vad innebär det att ni är en organisation vars samarbete tillkommit efter kriget?

3. ORGANISATIONEN I DAG OCH DET INTERNA/EXTERNA SAMARBETET

Hur skulle du beskriva organisationen i nuläget?

Hur samarbetar ni inom *Žene Ženama*? Skulle du kunna berätta om ett konkret exempel?
Eventuella problem? Olikheter?

Hur fungerar samarbetet med organisationer som den svenska *Kvinna till Kvinna* eller organisationer i andra länder (t.ex. i Västvärlden)?

Partnerskap eller beroende

Skulle du kunna berätta om externa aktörer (samarbetspartners) eventuellt påverkar organisationen (utöver enbart det ekonomiska stödet)? Hur?

Hur har det interna samarbetet inom *Žene Ženama* påverkats av det faktum att ni har externa samarbetspartners?

Finns det någon diskrepans mellan er agenda och de externa aktörernas?

Žene Ženama v.s. Västvärlden?

Žene Ženama v.s. regionen (forna Jugoslavien)?

Finns det likheter och/eller skillnader mellan era olika sätt att förhålla er till exempel kvinnors rättigheter, eller feminismen?

Kan du berätta om hur du ser på *Kvinna till Kvinna*s fokus på krigs- och postkrigsländer?

4. ORGANISATIONENS FÖRHÅLLANDE TILL "YTTERVÄRLDEN"

Kan du berätta om attityder gentemot *Žene Ženama* på ett lokalt plan (Sarajevo och BiH)
Som kvinnoorganisation?
Som feminister?

Vilka attityder möts ni av på ett mer transnationellt plan
Som kvinnoorganisation?
Som feminister?

5. FEMINISMEN OCH ŽENE ŽENAMA

Skulle du kalla dig feminist? Varför? Varför inte?
Vad spelar feminismen för roll i *Žene Ženama*?
Finns det en (gemensam) feministisk övertygelse, eller ett feministiskt förhållningssätt i organisationen?

6. AVSLUTNING OCH REFLEKTIONER OM FRAMTIDEN

Vilken betydelse har organisationen för dig?
Hur länge kan ni få stöd från andra externa organisationer?
Hur länge tror ni att ni kommer att betraktas som ett "efterkrigsland"?
Skulle du vilja berätta om hur du ser på *Žene Ženamas* framtid?

Är det något du skulle vilja tillägga, och som vi inte har diskuterat under intervjuens gång?

Tack för samtalet!